

PRVO POGLAVLJE

Širenje osmanske vlasti u jugoistočnoj Evropi

Osmanska ekspanzija otpočela je oko 1300. godine sa severozapada/sjeverozapada Male Azije i nastavila se sve do poznog XVII vijeka, tačnije do 1672. godine, kada je osvojena posljednja značajnija teritorija, Podolje (koje je u to vrijeme bilo pokrajina Poljske i Litvanije, a sada pripada Ukrajini). Tako je jedno malo polunomadsko stočarsko pleme postalo osnivač ogromne birokratizovane imperije koja se prostirala na tri kontinenta.

Najveći dio jugoistočne Evrope osvojen je u XIV i XV vijeku, s tim što su neki krajevi zauzeti tek kasnije (na primjer, Slavonija, Banat, Kipar, Krit), dok neki nikad nijesu potpali pod osmansku vlast (na primjer, Krf, Slovenija, djelovi Dalmacije i Hrvatske). Za narode u ovom regionu osmanska vladavina predstavlja veoma značajnu istorijsku činjenicu, koja je njihov život odredila i u neposrednom i u dugoročnom smislu. Istoričari su o tome imali različita, a ponekad i oprečna mišljenja, ali su istoriju uglavnom pisali sa stanovišta nacije, iako nacija u poznom srednjem vijeku uopšte nije bila glavni kriterijum razgraničavanja. Zato oni to doba uglavnom predstavljaju kroz niz junačkih podviga, kao hrabru borbu svog naroda protiv nadmoćnog neprijatelja, a o osmanskim osvajanjima pišu ili kao o katastrofi za svoj narod, pa i za čitavu evropsku civilizaciju, ili pak hvale mir koji je ova centralistička vladavina donijela. Međutim, drugi istoričari skreću nam pažnju na to da je čitav taj proces širenja bio daleko kompleksniji, da je u njemu nemoguće jasno razdvojiti etničke, vjerske i kulturne grupe, da je tokom njega bilo i velikih ratnih pohoda i sitnih čarki. A u praksi, na samom terenu, nijesu postojale one jasne granice koje su moderni istoričari tako lako povukli: osmanskim vlastima je, naime, dobra mreža saradnika bila jednako važna koliko i ratovanje. Junaštvo i poštovanost sastavni su dio ove priče isto koliko i okrutnost, patnja i prevare.

U ovom poglavlju ne želimo da damo detaljan prikaz osmanskih osvajanja i/ili otpora koji su pružali pojedini narodi: navodimo ograničen broj izvornih istorijskih dokumenata, kako bi učenici mogli da steknu makar okvirnu predstavu o kompleksnosti tog procesa, ali i o životu ljudi tog vremena i o različitim predstavama koje su oni imali o nekim istorijskim događajima.

Ia. Počeci osmanske države u Anadoliji

I-1. Orhan se ženi ćerkom tekfura¹ od Jar Hisara

Dio 13

U ovom dijelu reći ću kako su uzeli nevjestu, koja bješe kćer tekfura od Jar Hisara, kome su je dali i šta je s njom poslije bilo.

Gazi² Osman³ dade je svom sinu gazi-Orhanu⁴, nju kojoj ime bješe Ulufer Hatun. A Orhan je tad

već bio srčan mladić. [...] A kad osvojiše ova četiri utvrđenja [Biledžik, Jar Hisar, Inegol, Aja Nikolu], doniješe pravdu i jednakost toj pokrajini. I svi ljudi [iz tih sela] vratiše se i nastaniše gdje im je i mjesto. Život, činilo se, postade bolji no što je to bio pod nevjernicima. Jer, čuvši kako ovi nevjernici sad dobro žive, i ljudi iz drugih pokrajina počеше

¹ Tekfur ili tekfur, vlastelin, vladar manje oblasti sa stanovništvom hrišćanske vjere, čija će zemlja tokom vremena biti integrisana u Osmansko carstvo.

² Gazi(ja), ratnik, junak, borac za vjeru

³ Osman I, osnivač osmanske države, vladao od oko 1281. do 1324.

⁴ Orhan, osmanski vladar 1324–1362.

da pristižu. A gazi-Osman htjede vjenčanje kako bi svom sinu gazi-Orhanu doveo Ulufer Hatun za ženu. I tako i učini. Ulufer Hatun je gospa koja drži tekiju [derviški manastir] odmah pored bursanske tvrđave, nedaleko od vrelâ s toplom vodom. Ona je izgradila i most preko Uluferinog potoka. A po tom mostu potok je i dobio ime. I gazija Murat-han⁵ i Sulejman-paša⁶ njeni su sinovi. Obojici je otac Orhan-gazi. A kad je gospa umrla, sahranili su je zajedno s gazi-Orhanom unutar zidina bursanske tvrđave.

Aşikpaşa-zâde, str. 102

Aşik-pašina hronika jedna je od prvih hronika osmanske dinastije, ali ona je nastala u XV vijeku, dakle, više od sto godina poslije događaja koji se u njoj opisuju.

Zašto se Orhan-gazi oženio tekfurovom ćerkom? Zašto je odluku o toj ženidbi donio njegov otac? Zamisli sebe u Orhanovom položaju. Što su, po Aşik-paši, glavne osobine koje jedna osmanska gospa treba da ima?

I-2. Osvajanje Karadža Hisara i prvo čitanje hutbe u gazi-Osmanovo ime

Dio 14

U ovom dijelu reći ću kako je gazi-Osman uveo molitvu petkom u svoje ime i kako je to dočekano u gradu.

Kad je zauzeo Karadža Hisar, [mnoge] kuće u gradu bile su puste. A mnogi su pristizali iz Germijana i drugih krajeva. Tražili su od gazi-Osmara da im dâ dom. I tako njima Osman-gazi dade dom. I grad uskoro poče da cvjeta. I stadoše one mnoge crkve pretvarati u džamije. Pa čak i tržnicu izgradiše. I taj se narod [*kavim*, što može da znači i pleme] dogovori među sobom da obavlja molitve petkom, pa čak i kadiju zatraži. A bješe tu jedan sveti čovjek po imenu Dursun Faki. On je ovom plemenu služio

kao imam. I oni se njemu obratiše. Tada on ode gazi-Osmanovom tastu Edu Baliju i reče mu to. Ali, i prije no što je uspio da završi, dođe gazi-Osman. Ovaj ga upita to isto. Osman je razumio šta pleme hoće. Gazi-Osman reče: „Što god da imate a da treba da se uradi, uradite to.“ Dursun Faki reče: „O hane, treba nam sultanova dozvola.“⁷ Gazi-Osman na to reče: „Ja sam ovaj grad osvojio sabljom. Što je sultan imao s tim da sad njega treba da pitam za dozvolu? Isti onaj Bog koji je njemu dao sultanat meni je dao moju snagu i moj hanat. A ako mi zbog ovog barjaka štogod zamjera, neka zna da sam ja nosio svoj barjak u borbi protiv nevjernika. I ako mi kaže da je on od loze Seldžuka [*Âl-i Salçukvan*], ja ću mu reći da sam ja sin Goka Alpa. I ako kaže da je u ove krajeve stigao prije nas, reći ću mu da je moj ded/djed Sulejman-šah ovde/ovdje stigao i prije njega.“ I tako pridobi onaj narod [pleme]. Dursunu Fakiju dade zvanje kadije i pravo da drži molitvu. Prva hutba čitana je na Karadža Hisaru. Tamo pročitaše i molitve za Bajram.

Aşikpaşa-zâde, str. 102–103

U islamskoj političkoj tradiciji, čitanje hutbe, propovijedi koju imam drži petkom i o bajramima, i to u vladarevo ime, znak je suverenosti, nezavisne državne vlasti. U ovoj hronici, pisanoj u XV vijeku, istorijska realnost događaja s početka XIV vijeka je iskrivljena: zapravo su Mongoli srušili Seldžučki sultanat još 1307. godine, dakle, prije nego što je Osman uspio da se proglasi suverenim. Osim toga, poslije 1307. godine Osman, a kasnije i njegov sin Orhan, plaćali su danak mongolskom ilhanatu u Persiji sve dok se ovaj nije raspao krajem tridesetih godina XIV vijeka.

Kako je Osman učvrstio svoju vlast? Koje nam informacije daju ova dva teksta o etničkom i vjerskom sastavu ševerozapadne/sjeverozapadne Anadolije uoči osmanskog osvajanja?

⁵ Murat I, osmanski vladar (1362-1389)

⁶ Sulejman-paša, najstariji Orhanov sin, poveo Osmanlije na prve pohode po Balkanskom poluostrvu i osvojio Galipolje 1354; umro 1357.

⁷ Dozvola seldžučkog sultana od Konije (Ikoniona), koji je formalno bio nadređen ratnicima iz pograničnih područja kakav je Osman.

Ib. Osvajanje Balkanskog poluostrva

I-3. Kako su sukobi među hrišćanskim državama na Balkanu olakšali prodor Osmanlija

Preživio je samo Amorat⁸, koji je bio mlad i neobuzdan i koji se svom silom borio protiv Bugara. Tražio je od Grkâ da ga propuste, ali su ga zaustavili mnogi brodovi i čamci koje je Kantakuzin⁹ imao i održavao kako bi obezbijedio sebi prolaz do Galipolja. Amorat, kao što smo rekli, morao je da krene preko mora. A kad je Kantakuzin uvidio da ne može da hrani vojnike na brodovima zato što nije bilo dovoljno hljeba ni svinjetine i zato što je carska riznica svakim danom bivala sve praznija, što je dukata i srebrnjaka bilo sve manje, porazmislio je o ovome i poslao glasnike u Trnovo, bugarskom caru Aleksandru¹⁰, i zatražio od njega da mu pomogne da nahrani vojsku kako bi mogao da sačuva prolaz do Galipolja. No čuvši ovo, Bugari stadoše da se rugaju i da ismijavaju Grke, da ih vrijeđaju i da im psuju žene i majke, i tako ih odbiše. Kad je to doznao, Kantakuzin zapade u tešku brigu i posla glasnike srpskim vladarima Urošu, despotu Uglješi i kralju Vukašinu ne bi li od njih dobio pomoć za svoju mornaricu. No i ovi, čuvši to, stadoše da se rugaju i da ismijavaju Grke, da ih vrijeđaju i da im psuju žene i majke, i tako ih vratiše nazad ne davši im ništa. Kad je to doznao, Kantakuzin zapade u tešku brigu, i više nije znao što da čini. Tad Kantakuzin posla glasnike i bugarskom caru i srpskim vladarima i reče im: „Nijeste nam htjeli pomoći, ali zažalícete zbog toga.“ A oni se ne obazriješe na njegove riječi, nego odvrtiše: „Kad Turci dođu do nas, mi ćemo se braniti.“ Tad Kantakuzin sklopi dogovor s Amuratom, zakleše se jedan drugom i razmijeniše pisma, koja se i dan-danas čuvaju, da Turci nikad ni na koji način neće učiniti ništa nažao Grcima u Romaniji¹¹. Turci se zakleše da će držati riječ, a Kantakuzin ih na to propusti do Galipolja.

Georgieva, Kitanov, str. 4–6

Anonimni pisac ove bugarske hronike iz XVI vijeka ima veoma neodređene i nepouz dane podatke o istorijskim događajima s polovine XIV vijeka. Zapravo je Jovan Kantakuzin pozvao Osmanlije, koje je predvodio Sulejman, Orhanov sin i Muratov stariji brat, da mu pomognu u građanskom ratu protiv Jovana V Paleologa (1341–1391). U to vrijeme, Srbe je predvodio car Stefan Dušan (1331–1355), koji je iskoristio građanski rat u Vizantiji kako bi osvojio neke vizantijske teritorije.

Da li nepouzdanost podataka koje ovaj anonimni autor bugarske hronike koristi utiču na ubjedljivost njegovog prikaza? Ili misliš da on koristi netačne podatke zato što ima određenu namjeru, zato što ima „poruku“?

I-4. Ferman Murata I kojim se Evrenos-begu potvrđuje pravo da upravlja južnom Makedonijom (1386)

Uzvišenim carskim potpisom naređuje se sljedeće: Njegovom dostojanstvu, zaštitniku i osnivaču provincije, ponosu među plemenitim osvajačima, zapovjedniku ratnika za vjeru i istrebljenje nevjernih i naznabožaca, gaziji hadži Evrenos-begu, neka ga sreća uvijek prati, koji je zajedno s mojim bratom i gospodarem gazijom Sulejmanom prošao pokrajinu Rumeliju i osvojio zemlje. Za njegove usluge dodjeljujem mu: grad Džumurđinu, potom grad Ser sve do Bitolja i Biglište i Hrupište, koji će odsad biti jedan sandžak (s dohotkom od deset puta stotinu hiljada akči)¹², a koje je sve on zaslužio svojom sabljom. I naimenovao sam te za glavnog zapovjednika ovih zemalja i ovih boraca za vjeru i vojnika i zapovijedio ti: budi im odan gospodar. Samo, čuvaj se da te taština ne ponese pa da kažeš: „Ja sam otvorio i osvojio ove djelove Rumelije“, nego bolje znaj

⁸ Bugarski oblik Muratovog imena (Murat I, 1362–1389)

⁹ Jovan VI Kantakuzin, vizantijski car 1341–1354; bio je prinuđen da abdicira, potom se zamonašio i postao jedan od najvećih učenjaka poznog Vizantijskog carstva

¹⁰ Ivan Aleksandar, 1331–1371.

¹¹ Pod Romanijom treba podrazumijevati teritoriju Vizantijskog carstva.

¹² Akča (aspra), sitan srebrni novac, u upotrebi uglavnom od XIV do XVII vijeka.

da zemlju prvo ima Bog, a potom Prorok. A pod zapovjedništvom Boga svemoćnog i Proroka i njegovog zastupnika ona je data tebi.

Odbrani, I, str. 187–189.

Evrenos je jedan od prvih predvodnika akindžija, neregularnih pješadijskih jedinica koje ratuju za plijen. Ferman iz 1386. godine svjedoči o Muratovim nastojanjima da vođe ovakvih grupa, koje su u početku osmanske ekspanzije mahom ratovala za svoj račun, integriše u državni sistem.

Kako je Murat pokušao da pridobije Evrenos-begovu vjernost i da ga privoli na poslušnost?

I-5. Uloga lokalnih/domaćih saradnika u širenju osmanske vlasti na Balkanu

Prema predanju [*rivayet iderlerki*], zemlje koje drži Sosmanoz¹³ Aleksenderosov sin padaju na jedrensku stranu rijeke Dunav [Tuna]. Dok se približavamo Vlaškoj [Eflak], s druge strane Dunava je Vlaška, a s ove strane Sosmanozova zemlja. A ona zaista bježe lijepa i bogata. Davala je meda i maslaca i ovaca čitavom svijetu. I sve druge proizvode i dobrobiti imala je više od drugih pokrajina. A snažnih utvrđenja u njoj bilo je više od četrdeset.

[...]

Kako je Ali-paša¹⁴ stigao do tvrđave Provadije [Pravadi]?

Priča se da je Ali-paša, pokupivši vojsku, krenuo od Jedrena ne bi li stigao u Ajdos. Čelnik (subaša) Provadije, izvjesni Husein-beg, koji je zapravo bio nevjernik, ali je bio čuven sa svoje velikodušnosti, dočekao je pašu i poželio mu dobrodošlicu. Pružio mu je sve gostoprimstvo. Paša tad pređe potok Kamdži i stiže do tvrđave Čenek [Čenge]; tu zakonači, a šutradan/sjutradan se spusti nedaleko od Provadije. Odabra hiljadu boraca da prate Jahši-bega, sina Temur-tašovog, i posla ovog u Provadiju s riječima:

„Idi i vidi da li možeš da smišliš nešto da zauzmeš Provadiju.“ Tako Jahši-beg pođe i stiže do Provadije. Utaboriše se u blizini. Bila je zima. Padao je snijeg. Husein-beg se sažali na konje koje je valjalo skloniti od zime, pa ih, ne znajući zašto su povedeni, smjesti u taš-hisar [tvrđavu]. Čim su ušli u taš-hisar, oni se noću tajno probiše u kulu, čime osvojiše čitavu tvrđavu, i poslaše paši nekog Murata da mu prenese dobru vijest. Šutradan/sjutradan krenu i sam paša, stiže u Provadiju, dođe u tvrđavu i zapoše/zaposjede je, a mujezini zapjevaše molitve i službu Božju. A paša, pošto je naoružao i opremio tvrđavu, dođe i utabori se u Venčenu [Vefčen, Vefđen]. Spazivši ga kako dolazi, ljudi iz zamka doniješe mu ključeve svog utvrđenja. Potom su mu doneseni i predati i ključevi Madare i Šumena. Tad paša uđe u šumensku tvrđavu i ojača je.

Neşri, str. 245–247

Pisac ove osmanske hronike s početka XVI vijeka ističe zasluge osmanskih osvajača, a prelazi preko njihovih nagodbi s lokalnim moćnicima u istočnoj Bugarskoj; pa ipak, primjeri za njihovu saradnju lako se mogu naći i u ovom izvoru.

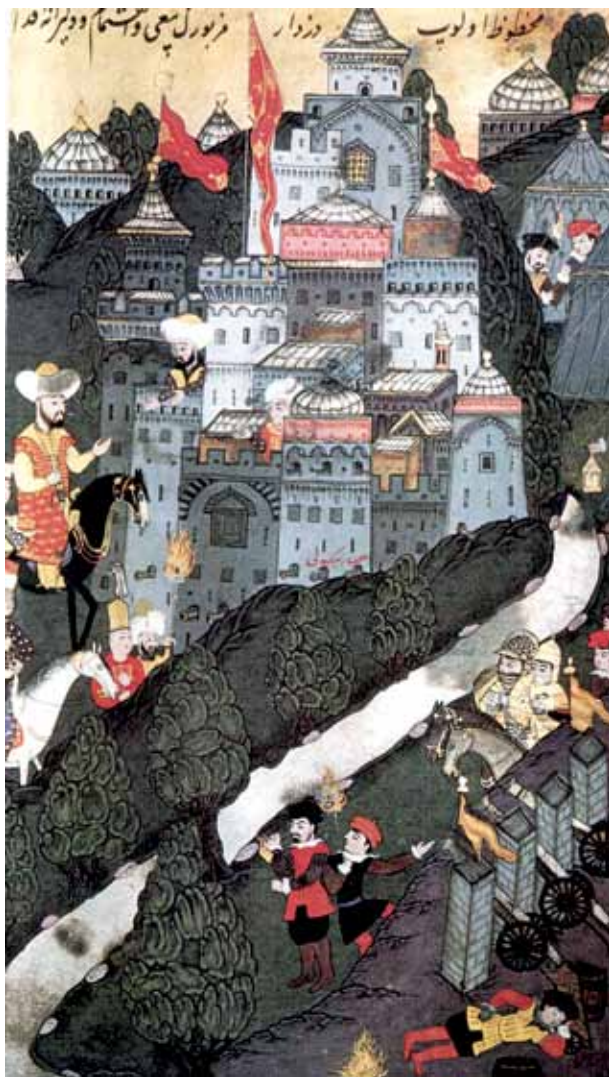

Što se dogodilo s hrišćanskim subašom u Provadiji po dolasku Osmanlija? Na kakav nas zaključak navodi ime „Husein-beg“? Da li je Husein-beg izdajica ili je žrtva „prevare“? Da li je on velikodušan, podmitljiv ili osećajan/osjećajan (pošto se sažalio na konje)? Ili sve to u isto vrijeme? Uporedi ono što je učinio Ali-paša i ono što je učinio Husein-beg. Ko je od njih dvojice vještiji političar i ratnik? Kako lične osobine istorijskih ličnosti utiču na istorijske događaje?

¹³ Ivan Šišman, bugarski vladar (car) od Trnova (1371–1395), sin Ivana Aleksandra (1331–1371)

¹⁴ Ali-paša Čandarlizade, sin Halila Hajredina paše, bio je, kao i njegov otac, vojni sudija, vojni zapovjednik, a potom i veliki vezir, od 1389. pa do smrti 1407. godine. Bio je izuzetno vješt u upravnim, diplomatskim i vojnim poslovima, i služio je, redom, trima gospodarima: Muratu I, Bajazitu I i Sulejmanu.

► **Sl. 1. Bajazit I pristizhe u pomoć opkoljenom Nikopolju uoči bitke s krstašima (1396); osmanska minijatura (oko 1584)**

Lewis, str. 292

❓ Zašto su hrišćani prikazani u odeždama tipičnim za XVI vijek? Pronađi još jedan predmet na ovoj minijaturi koji Osmanlije u XIV vijeku sasvim sigurno nijesu koristile. Kako je prikazan sultan a kako druge osobe, na primjer hrišćani? Zašto su ljudske figure tako velike u odnosu na ostatak pejzaža i građevine?

I-6. Kako se u XIV vijeku objašnjavala pobjeda Osmanlija nad hrišćanima

A. Grigorije Palama (1354)

Neki od njih [Turaka] mi priđuše, zapođenuše/ zapodjenuše razgovor, a kako bi nadoknadili slabost svojih argumenata, obrazložiše [naše] zatočeništvo time što je naša vjera neutemeljena.

Ovi se bezbožnici, omraženi od Boga i beščasni, razmeću time da su Romeje¹⁵ pobijedili zato što vole Boga; oni ne znaju da se ovaj svijet dolje valja u grijehu i da većim dijelom pripada onima koji svoje bližnje ugnjetavaju oružjem; zato su, sve do vremena Konstantinovog, koji je istinski vladao ljubeći Boga, idolopoklonici držali gotovo čitav svijet, a čak i poslije njega, i to zadugo, a drugi se od njih nijesu razlikovali nimalo, ili tek vrlo malo.

Phillipidis-Braat, str. 140–143

Grigorije Palama (1296–1359; proglašen za sveca 1368) bio je jedan od vodećih pravoslavnih teologa u XIV vijeku. On je branio isihazam i utemeljio ga teorijski, a bio je i mitropolit Soluna. Osmanlije su ga zatvorile 1354, pa je godinu dana proveo u zatočeništvu, da bi potom Srbi platili otkup za njega. Ovaj isečak/isječak dio je poslanice koju je Grigorije pisao svojoj braći po vjeri u Solunu, i u kom potvrđuje odanost svojoj vjeri.

B. Hans Šiltberger (1396)

Nevjernici kažu da oni hrišćanske zemlje nijesu osvojili zato što su moćni i mudri, niti zato što su odabrani i pobožni, već zato što među hrišćanima vlada grijeh, zloba i oholost. Zato je svemoćni Bog odredio njih da osvoje hrišćanske zemlje, i da osvoje što više njih, jer hrišćani svoje zakone nijesu uskladili s pravom, ni sa crkvenim ni sa svjetovnim, i jer oni svojim zakonima samo žele zaradu i korist, jer bogati, sa svojim dvorskim običajima, samo tlače siromašne, ne pomažu im i ne daju im ni imetak ni pravdu, a ne poštuju ni pravila vjere koju im je spasitelj zaostavio. Nevolje i bijedu koja ih snalazi naložio je sam Bog, zato što su nepravedni i zli.

Schiltberger, str. 133

¹⁵ Ovo je ime koje su za sebe i svoju državu koristili ljudi koje će istoriografija od XVI vijeka nadalje zvati Vizantincima odnosno Vizantijom.

Hans Šiltberger učestvovao je u krstaškom pohodu 1396. godine i zarobljen je u bici kod Nikopolja. Njegove putopisne bilješke spadaju među najranije zapadnjačke spise o Osmanlijama.

Uporedi objašnjenja osmanskih pobjeda u tekstovima I-3 i I-6, i njihov moralni prizvuk. Što misliš o logičko-teološkoj argumentaciji na kojoj počivaju ovi tekstovi? Da li bi ona mogla biti relevantna i u naše doba?

I-7. Hrišćani timarnici u Arvanidu, albanskoj provinciji (1431/1432)

153 – Timar koji drži Petro, a koji se ženidbom orodio s pisarem Jorgijem, pa je tako timar i dobio. Pod našim [pokojnim?] sultanom¹⁶, od njega je [prvi?] jeo¹⁷ Omer od Saruhana. Pod našim sultanom¹⁸, timar je dat sadašnjem pošedniku/posjedniku, koji ima i povelju našeg sultana. Selo Lagos, šest domaćinstava, jedna udovica, [očekivani] prihod: 531 [akča].

Inalcık 1987, str. 59

Na početku svoje vlasti Osmanlije su se trudile da obezbijede podršku makar jednog dijela lokalne vlastele. Tako su uglednije velmože postajale vazali, i ponekad su čak morali da šalju sinove sultanu na dvor kao taoce (to je, na primjer, bio slučaj sa znamenitim Skenderbegom, čije je pravo ime bilo Đurađ Kastriot i koji je bio sin Đona Kastriota, velmože iz srednje Albanije). S druge strane, Osmanlije su hrišćanima nižeg plemstva dodjeljivale manje timare, što vidimo i iz ovog popisa. Kasnije, kada se osmanska vlast učvrstila, timare su dobijali samo muslimani.

U ovom tekstu hrišćanin postaje pošednik/posjednik timara prvobitno dodijeljenog muslimanu. Kako to objašnjavaš? Koji se drugi vid saradnje navodi u ovom tekstu?

I-8. Srpski despot kao osmanski vazal (1432)

Poslije grada Kruševca, prešao sam skelom rijeku Moravu i ušao u zemlju despota Raške ili Srbije. Ono što se nalazi na drugoj strani rijeke jeste tursko, a ono što se nalazi s ove strane rijeke pripada pomenutom despotu, koji za to plaća danak od 50.000 zlatnika [dukata] godišnje. [...]

Stigao sam u grad zvani Nikodem [Nekudim], varošicu koja podseća/podsjeća na selo, smještenu u veoma lijep i plodan predio. A pomenuti despot Raške¹⁹ živi u ovom gradu zato što on ima tako dobar položaj među šumama i rijekama, pa je pogodan za lov i lov sa sokolovima. Vladara smo zatekli na polju, kako ide na rijeku da lovi sa sokolovima, zajedno s njegova tri sina i pedesetak konjanika, kao i s jednim Turčinom, koji je, u ime Velikog Turčina, došao da ga zamoli da pošalje sina i svoje ljude u vojsku, kakav je bio običaj. Naime, on je, pored danka koji plaća, bio dužan da, na Turčinov zahtjev, pošalje drugog sina i hiljadu ili osamsto konjanika. Osim toga, on mu je dao i jednu ćerku za ženu²⁰, ali uprkos tome i dalje strahuje da će mu zemlja biti oduzeta. Čuo sam da su neki ljudi ovo napomenuli Turčinu, a da je on odvratio da na ovaj način dobija više konjanika nego da sam drži tu zemlju u svojim rukama, jer tada bi morao da je dijeli podanicima, a onda njemu ne bi ostalo ništa.

De la Broquiere, str. 129, 131

Bertrandon de la Brokjer bio je plemić iz Burgonje koji je proputovao istočnu Evropu i Bliski istok. Srbija je tokom skoro čitavog perioda 1389–1459. bila vazalna država Osmanskog carstva.

Kako su Osmanlije obezbijedile sebi lojalnost srpskog vazala? Kakve su prednosti obje strane imale od takvog dogovora?

¹⁶ Mehmedom I (1403–1421)

¹⁷ Ovđe/ovdje u značenju „od njega je koristi imao“

¹⁸ Muratom II (1421–1451)

¹⁹ Đurađ Branković, srpski despot 1427–1456. U Smederevu, novoj srpskoj prijestonici, izgradio je tvrđavu na Dunavu, i u veoma teškim prilikama pokušao da održi ravnotežu između dvije susjedne/susjedne velesile, kraljevine Ugarske i Osmanskog carstva.

²⁰ Đurđeva ćerka Mara postala je jedna od žena Murata II (1421–1451).

I-9. Kako je palo Novo Brdo (1455)

Odatle je car²¹ krenuo i opseo jedan grad koji zovu Novo Brdo, odnosno Srebrna i Zlatna planina, i zauzeo ga je, ali pomoću dogovora po kojem je stanovnicima obećao da će ih ostaviti na njihovim imanjima i da im mlade žene i sitnu čeljad neće odvoditi. A kad se grad pokorio, car je naredio da se zatvore kapije i da se ostave otvorena samo jedna vrata. Kada su Turci došli u varoš, naredili su svim domaćinima da svaki sa svojom porodicom, s muškom i ženskom čeljadi, iziđe kroz vrata varoši na rov, ostavljajući sve svoje blago u kućama. I to su išli jedan za drugim. A car je, stojeći pred vratima, birao mušku čeljad na jednu stranu, a žensku čeljad na drugu stranu, a muškarce isto tako na rov na treću stranu, a žene na četvrtu stranu, pa je naredio da se poseku svi oni ljudi koji su bili među njima najistaknutiji. A ostale je naredio da puste u grad i nikome nije bilo zabranjeno da bude na svome imanju. Mladića koje je izabrao bilo je na broju trista dvadeset, a ženske čeljadi najizabranije sedam stotina i četiri. Ženske glave je sve razdao među podanike a mladiće je uzeo sebi za janičare, a poslao ih je u Anadoliju, preko mora, tamo gde ih čuvaju. I ja sam isto tako bio tamo u tome gradu Novom Brdu, ja koji sam ovo pisao, a bio sam uzet sa dvojicom braće svoje.

Mihailović, str. 132–133

Konstantin Mihailović, rođen oko 1435. kod Novog Brda, na Kosovu, zatočen je i, zajedno s drugim srpskim dječacima, odveden u Malu Aziju. Potom je služio kao janičar i postao zapovjednik. Kasnije je pobjegao u Poljsku, đe/gdje je služio na kraljevom dvoru, i umro poslije 1501. Njegovi memoari, pisani između 1497. i 1501, prvi put su objavljeni u Pragu 1565. godine pod naslovom *Janičareve uspomene ili Turska hronika*.

? Što misliš, koliko je pouzdan bio dogovor između Mehmeda II i stanovnika Novog Brda? Da li su ovi imali ikakvu drugu mogućnost? Kakva je bila sudbina pripovjedača ovog teksta? Kakva su njegova ošućanja/osjećanja dok opisuje ove događaje?

²¹ Mehmed II (1444–1446; 1451–1481)

► Sl. 2. Osmanska vojska pobjeđuje kod Mohača (1526); osmanska minijatura (oko 1588)

Lewis, str. 285

? Kako su prikazani Ugri? Pronađi sultana Sulejmana I. Uporedi ovaj prikaz sa sultanom na sl. 1. Kako su naoružani janičari?

I-10. Turska razaranja u Sloveniji, pismo habsburškog namjesnika u Kranjskoj (1491)

U čitavom svom životu nijesam vidio toliko strahota u ovoj zemlji. Dokle god mi pogled seže, i dokle god mogu da pošaljem slugu a da ih ipak vidim da se vraćaju, svi mi pričaju da su [Turci] u čitavom

kraju iznad Šmarne gore: u Turjaku, Čušperku, Dobropolju, Nadlišeku, Karneku, Žužemberku, Suhoj krajini, Ribnici, Kočevju. U tim su krajevima spalili sve i nesumnjivo povelili i stanovnike i stoku. [...] Nesrećnici su taman bili pokupili ljetinu i spremali se za vršidbu. Žito, sijeno i slama, sve je toliko spaljeno da [...] ljudi sad nemaju što da jedu.

Što se pak drugih Turaka tiče, oni su se s najvećim dijelom vojske utaborili kod Bele crkve. Tim paljenjem i pljačkom oni čine takvu štetu da je tuga da se o tome uopšte i piše. Šentjernej, Hmeljnik, Novo Mesto, Prežek, Kostanjevica, Otočec, Mehovo, svi su ti krajevi spaljeni i opustošeni. [...] Čitava zemlja, od najzabitijih krajeva do Ljubljane, spaljena je i opustošena. Očekujemo ih ovdje/ovdje svakoga časa. Neka ih Bog u svojoj milosti odvрати od nas!

Gestrin, Kos, Melik, str. 51–52

? Koje su direktne, a koje indirektnе posljedice osmanskog haranja po Sloveniji? Koje su bile štetnije?

► Sl. 3. Zarobljeni stanovnici Beograda (1521)

Samardžić, str. 128–129

? Da li slika odražava kako su se zarobljenici ošćali/osjećali? Opiši ukratko situaciju prikazanu na slici. Uporedi svoj tekst sa tekstem I-11.

I-11. Hrišćani zarobljeni u Bosni (1530)

Prije svega, Donja je Bosna vrlo brdovita, ima na sve strane velike šume, i, izuzev malo mjesta, slabo je, osobito na granici, obrađena, zbog toga što je Hrvati i drugi često plijene. Dok je još bila u hrišćanskim rukama, nisu vlasti dozvoljavale da se obrađuje ta zemlja. Ali otkad su Turci osvojili Jajce, počeo je veliki dio pomenute Donje Bosne, koji je dugo ležao neobrađen, da se ponovno obrađuje.

[...]

Te iste večeri dođoše i Turci, nekoliko časova poslije nas, u isto selo Kruščicu [u srednjoj Bosni] gdje smo mi konačili, vodeći oko dvadeset sirotih i bijednih hrišćana, djece, dječaka i djevojčica, koje su otprilike prije šest do sedam dana uhvatili. Noću, prije našeg odlaska, predali su ih Usrefbegu, paši od Vrhbosne²² (koliko je otpalo na njega). Ah, siroto i bijedno vavilonsko ropstvo! [...] Ah, koliko smo ih puta gledali kako i pred nama stoje sa skrštenim rukama, uzdišući i na nebo pogledajući, ne smijući s nama govoriti. Ali kad bi se pokoji od njih našao s nama nasamo, govorio je: „Ah, koliko smo željno očekivali da nas Hristovom pomoći oslobodite! Htjeli bismo rado da se od ovog tiranstva preselimo u vašu zemlju. Ali sad smo izgubili nadu, jer vidimo da se i vi morate pokloniti turskom caru i da k njemu idete sada da tražite mir.“ Odgovarajući im, sažaljevamo ih mnogo i tješismo boljom sudbinom i nadom. Dao Bog da svi oni, čija srca ne mogu ganuti nasilja Turaka, vide to! Tada bi doista imali sažaljenja sa ljudima koje mi držimo za prave hrišćane, a koji, i pored neopisivih nevolja i velikih nasilja, ostadoše postojani u spasonosnoj hrišćanskoj vjeri.

Kuripešić, str. 17–23

Kao prevodilac habsburškog poslanika, Benedikt Kuripešić proputovao je Bosnu i druge krajeve Osmanskog carstva na putu do Carigrada.

? Kakve su bile ekonomske posljedice osmanskog osvajanja Donje Bosne? Uporedi ovaj izvještaj s izvještajem o pustošenju Slovenije. Zašto među njima postoji tolika razlika?

²² Vrhbosna je srednjovjekovni grad na mjestu današnjeg Sarajeva.

Ic. Pad Carigrada – osvajanje Istanbula (1453)

I-12. Pad Carigrada, vizantijsko viđenje: Georgije Sfrances

Četvrtog aprila iste te godine [1453] sultan se vratio i opkolio grad s kopna i s mora svim mogućim napravama i lukavstvima. S mora je opsjeo svih 18 milja grada sa 400 malih i velikih plovila, a s kopna sa 200.000 ljudi. Iako naš grad jeste velik, u našoj odbrani našlo se tačno 4.773 Grka i jedva dvjesto stranaca.

[...] U utorak 29. maja [1453. godine], ranom zorom, sultan je zauzeo naš grad; tom prilikom moj pokojni gospodar i car, Konstantin²³, bio je ubijen.

[...] Ja sam zatočen i propatio sam sva zla ropstva. Konačno sam otkupljen 1. septembra 6962. [1453], pa sam krenuo ka Mistri²⁴. Moja žena i deca/djeca prešla su u vlasništvo nekih starijih Turaka, i oni se prema njima nijesu zlo ophodili. Potom su prodati sultanovom mirahoru²⁵, koji je stekao veliko bogatstvo prodajom mnogih drugih lijepih plemkinja.

[...] Možda bi neko želio da zna kako se car spremao prije opsade, dok je sultan prikupljao snage, i kakvu smo pomoć primili od hrišćana sa strane.

Drugi nam hrišćani nikakvu pomoć nijesu poslali. [...]

Car je iz nužde pristao na to da se papino ime pominje i u našoj službi, pošto smo se nadali nekakvoj pomoći [...]. Šest mjeseci kasnije, iz Rima smo primili isto onoliko pomoći koliko i od sultana iz Kaira.

Sphrantzes, str. 69–72

Georgije Sfrances bio je poznovizantijski dostojanstvenik i jedno vrijeme najviši službenik, čuvar državnog pečata. Pošto je oslobođen, zamonašio se i napisao hroniku koja predstavlja jedno od najvažnijih svjedočanstava o padu Carigrada. Želeći da opravda političke poteze Vizantije, Sfrances, s jedne strane, krivicu svaljuje na katolike, koji nijesu pomogli Vizantiji, a ne uzima u obzir to što je, po sklapanju crkvene unije u Firenci 1439, papa uspio da pokrene nekoliko krstaških pohoda protiv Osmanlija. S druge strane, međutim, tačno je i da su poslije teških poraza kod Varne (1444) i na Kosovu (1448) svi pokušaji da se Osmanlije proćeraju/protjeraju iz Evrope a da se Vizantija spase postali bespredmetni, kao i da su Vizantinci u vrijeme završnog napada Osmanlija na Carigrad dobili tek neznatnu pomoć.

Kakvu su sudbinu dočekali Vizantinci koji su preživjeli pad Carigrada? Da li su s padom u ropstvo ukinute sve povlastice plemića i bogataša?

Što misliš, da li je Carigrad mogao da se spase osmanske invazije da je vizantijski car vodio drugačiju politiku?

I-13. Ponovno naseljavanje Istanbula pod Mehmedom II

Ovi što pristigoše dobiše odmah kuće. Istanbul poče da cvjeta. Potom tim ljudima nametnuše da plaćaju mukatu.²⁶ A njima to teško pade. Rekoše: „Proćerali/protjerali ste nas iz našeg doma [mülk, s našeg imanja]. Zar ste nas doveli ovamo da plaćamo kiriju za kuće nevjernih?“ Neki pobjegoše, ostavljajući za sobom žene i decu/djecu. Sultan Mehmed imao je roba Šahina, kojeg je naslijedio od svog oca i koji je nekada bio vezir. I on reče: „O veličanstveni care, tvoji su preci tolike zemlje osvojili i nikad nijesu nametali mukatu. Dobro bi bilo da ni ti to ne činiš.“

²³ Konstantin XI Paleolog, posljednji vizantijski car (1449–1453).

²⁴ Mistra je bila glavni grad vizantijske kneževine Moreje (Peloponez), koju su Osmanlije zauzele 1460. godine.

²⁵ Osmanski velikodostojnik, upravnik carskih štala.

²⁶ Načelno, mukata (*mukataa*) porez je na zemljište, ali u ovom konkretnom slučaju to znači da su ti doseljenici morali da plaćaju kiriju za kuće u koje su se uselili.

Sultan primi te riječi k srcu, pa izdade ukaz da onaj ko dobije kuću može i da je zadrži u vlasništvu. I dadoše ljudima povelje da su kuće odsad njihovo vlasništvo. I grad još jednom poče da cvjeta. Ljudi počеше da zidaju džamije, konake i kuće. Grad poče da se razvija. A potom je sultan imao vezira koji je bio nevjernikov sin. On se veoma zbližio sa sultanom. Stari nevjernici Istanbula bili su prijatelji vezirovog oca. Oni mu dođoše i rekoše: „Što to činiš? Ovi Turci ponovo su donijeli blagostanje u grad. A đe/gdje je tvoja smjelost? Zauzeli su zemlju koja je pripadala tvom ocu i nama. Drže je i koriste na naše oči. A ti si sada sultanov družbenik. Učini nešto da ovi ljudi prestanu da popravljaju grad. Grad treba da bude u našim rukama kao što je bio i ranije.“ Vezir na to reče: „Onda ćemo opet uvesti mukatu. Neka ovi ljudi prestanu da grade sebi kuće. Neka grad ostane ruševina. Neka bude u rukama naših ljudi.“ I ovaj vezir tako preokrenu sultanovo srce. I mukata ponovo bješe uvedena. Jednom od ovih zavjerenika nevjernika bješe dodijeljen lažni musliman za druž-

benika. I on je bilježio sve što bi ovaj zavjerenik nevjernik rekao.

Pitanje: Ko je bio taj vezir?

Odgovor: To je bio Mehmed-paša Grk²⁷. Potom ga je sultan dao udaviti kao pseto.

Aşikpaša-zâde, str. 193

Kad je osvojen Carigrad, 1453. godine, Mehmed II pokušao je da ga obnovi kako bi imao glavni grad kakav njegovo carstvo zaslužuje. Njegovim urbanističkim planom bili su predviđeni palata Topkapi (Topkapi saraj), nekoliko džamija i razna druga javna zdanja. No, najvažnije je bilo da se ljudi ponovo privuku u grad. U te svrhe, Mehmed II pribjegao je prinudnom naseljavanju ljudi iz drugih gradova s osvojenih teritorija, ali je pozvao i ljude iz čitavog carstva voljne da se nastane u Istanbulu. U Aşik-pašinoj hronici opisani su neki sukobi do kojih je to dovelo, a opisano je i nezadovoljstvo turskog plemstva time što su i neki sultanovi podanici, mahom hrišćani koji su primili islam, dobili znatne povlastice.

Id. Stanovništvo i vjera

I-14. Prisilno naseljavanje (sürgun) Balkana stanovništvom iz Male Azije (pred kraj XIV vijeka)

Prema predanju, u pokrajini Saruhan²⁸ postojala su nomadska domaćinstva [*göçer evler*] koja su zimu provodila u ravnici Menemen. A u tim krajevima sultan je imao monopol na so. A oni taj monopol nijesu poštovali. Glas o tome stiže i do sultana. Bajazit-han²⁹ tada pozva svog sina Ertugrula i reče mu da sva nomadska domaćinstva u Menemenskoj ravnici stavi pod jaku kontrolu i da njegove slugе [kul, kullar] otprate sve nomade do ravnice kod Filibea [Plovdiva]. Ertugrul učini onako kako mu je otac zapovijedio, posla one nomade, sve do jednog, na Filibe; slugе ih otpratiše donde i načeraše/natjeraše da se nastane oko Filibea. Danas zemlju oko Filibea uglavnom oni i nastanjuju.

Neprf, str. 339

Da li su turski nomadi s Menemena mogli slobodno da odluče da li će se preseliti na Balkan ili neće?

Što misliš, koje je posljedice osmansko osvajanje imalo po tursko stanovništvo Anadolije?

I-15. Što su Osmanlije obećale bosanskim seljacima: pismo kralja Stjepana Tomaševića (1461–1463) papi Piju II

Turci su izgradili više utvrđenja u mojoj kraljevini i veoma su uljudni prema narodu sa sela. Obećavaju slobodu svakom seljaku koji primi islam. A prost seljački um ne može da prozre takvo lukavstvo i veruje da će ta sloboda trajati doveka.

Andrić, str. 15

²⁷ Mehmed-paša Grk bio je veliki vezir 1467–1470. Rum je turska riječ za Grk.

²⁸ Pokrajina na zapadu Male Azije. Tokom XIV vijeka Saruhan je bio nezavisni turski emirat, koji je Osmanskom carstvu pripojen 1390, u početku Bajazitove vladavine.

²⁹ Bajazit I Munja (1389–1402)

I-16. Joasaf, pravoslavni episkop vidinski, o prisilnom i dobrovoljnom primanju islama (XV vijek)

O sramote! Mnogi su prešli sramnoj vjeri Mohamedovoj: neki iz straha, neki smekšani laskanjem ili pridobijeni materijalnom korišću, a neki, opet, predoše neprijatelju od ludosti, opčinjeni njegovom obrazovanošću i oštroomnošću.

Bulgarska, str. 206

I-17. Kako je jedan kadija zabilježio slučaj dječaka bez oca koji prima islam (1636)

Zimija³⁰ Totodori, dječak od deset godina iz sela Orta Koj u srezu Levkoše, reče: „Sad sam ostavio za sobom lažnu vjeru a počašćen sam islamom.“ I uze ime Mustafa.

Jennings 1993, str. 139

U načelu, ljudi se popisuju prema svom i očevom imenu („X sin Y-ov“). To što se u Totodorijevom slučaju ne pominje očevo ime vjerovatno znači da je on bio vanbračno dijete.

I-18. Molba jednog mladića da pređe u islam (1712)

Tvoja visosti, moj veliki i milostivi care, zdrav bio! Ja, tvoj rob, siromašan sam čovjek iz okoline Ruščuka. U svom rodnom mjestu osetih/osjetih želju da postanem musliman, i zato se tebi obraćam. Molim te za čast da u tvom prisustvu primim islamsku vjeru. Budi tako dobar i daj mi preobuku i nešto od čega ću živjeti. Ponizno te molim za takvu zapovijest. Zapovijest je u moći tvoje visosti, moj svijetli care. Tvoj rob Abdulah

Osmanski, str. 160

Navedi šta su mogli biti motivi za primanje islama u Osmanskom carstvu; pogledaj i tekstove III-13 i IV-31.

Da li su sličnosti između ove dvije vjere možda olakšale primanje islama?

Poveži ovo s istorijskim izvorom u kom se pad pod osmansku vlast objašnjava božjom kaznom za hrišćane (I-6): da li je možda osećaj/osjećaj krivice i strah od božje kazne bio motiv za primanje islama?

Kakve je posljedice širenje Osmanskog carstva imalo po etničku i vjersku strukturu jugoistočne Evrope?

³⁰ Hrišćanski ili jevrejski podanik

